

mulantă. Într-un domeniu prin definiție supus fluctuațiilor ca investigația istorică, ale cărei construcții se cer neîntrerupt supuse reviziei, citeodată pe urma descoperirii de noi documente alteori a unor perfecționări de metodă, așa zice că elogiul nu-i negliabil.

D. M. Pippidi

JOHNNY STRAND, *Notes on Valerius Flaccus' Argonautica*. Acta Universitatis Gothoburgensis [Göteborg, 1972], 138[–140] p. (Studia Graeca et Latina Gothoburgensia, XXXI)

Prestigioasa colecție întemeiată de Ingemar Düring și Harald Hagendahl și editată de Institutul de studii clasice prin Cajus Fabricius și Erik Wistrand a ajuns, în șaptesprezece ani, la al treizecișuilea volum; e adevărat că alături de tomuri masive (nr. V : I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, 1957, 490 p.; nr. XX : H. Hagendahl, *Augustine and the Latin Classics*, 1967, două volume, 769 p.; Hj. Frisk, *Kleine Schriften zur Indogermanistik und zur griechischen Wortkunde*, 1966, XVI + 463 p.) stau în ea și volumele de câteva zeci de pagini, dar nu mai puțin însemnate (așa pomeni numai nr. VIII : *Horace's Ninth Epode and its Historical Background* a lui E. Wistrand, 1958, 61 p.).

Cartea pe care o prezint acum are dimensiuni mijlocii, este o urmașă demnă a excelentelor tradiții filologice ale învățaților scandinavi și vine să se adauge la alte vreo treizeci de contribuții mai importante pe care în ultimele două decenii cercetători din multe țări i le-au închinat lui Valerius Flaccus.

Primul ei capitol, *The introduction to the Argonautica*, 1,1–21 (p. 7–22), dezbate textul și îndeosebi punctuația proemiului. Lăsând deoparte întâile patru versuri, iată diferențele, oricât ar fi ele de mici, între lectura și punctuația lui J. Strand, de o parte, și cele din edițiile lui O. Kramer (1913) și E. Courtney (1970; recențată de mine în volumul precedent al publicației noastre, p. 332–334), de altă parte.

Versul 5 *Cymaeae* K(ramer) *Cumaeae* C(courtney) S(strand).

7 *viret*; K *viret*. C S. — o, K S o (fără virgulă) C.

9 *Oceanus* K *Oceanus*, C *oceanus*, S.

11 *sancte pater*, K S *namque potes*, C. — *fave veneranda canentis* K S *fave, venerande, canentis* C.

12 *virum*. K S *virum*: C. — *pandit Idumen* K S *pandit Idumen*, C.

13 (*namque potest*): K S *sancte pater*, C. — *nigrantem pulvere* K S *nigrantem <et> pulvere* C. — Intervertirea cuvintelor *sancte pater* și *namque potes(t)*, propusă de J. Samuelsson, îl obligă pe Courtney să numereze cele două versuri „13a/11b” și 11a/13b”.

15 *gentis* K *centum* C *gentis* S.

16 *instituet*, K S *instituet* (fără virgulă) C.

17 *poli*, K *poli*; C S. — *iam* K *entim* C S. — *Tyrtis... carinis* K S *Tyrtiae... carinae* C.

18 *magistris*, K *magistris* (fără punctuație) C *magistris*; S.

19 *sed tu* K S *tu* <si> C.

Această colaționare face inutilă orice insistență asupra pasajului. Remarc doar că în majoritatea cazurilor Strand acceptă lecțiunea lui Kramer, respingînd-o pe a lui Courtney.

Capitolul al doilea (p. 23–38) se ocupă de datarea introducerii și, în general, de întreaga cronologie a operei. Citez cuvintele autorului: „A scholar who wants to inform himself of the date of the composition of the *Argonautica* will certainly be a bit bewildered at the variety of information. A good survey in this respect is given by V. Ussani in his *Studio su Valerio Flacco* (Roma 1955)”; cu câteva pagini mai departe (p. 27), se arată că raționamentul lui Ussani, labirintic, forțat, pedant, rămîne cu totul neconcludent. Întreaga discuție, după câteva observații făcute în treacăt de K. Schenkl și H. Köstlin, a început de mai bine de trei sferturi de veac, de la *Quaestiones Valerianae*, disertația lui W. Meerum Terwogt (Amsterdam, 1898). Pe cîmpul de bătălie au pășit apoi iluștri savașți ca A. Heeren (1899), R. Syme (1929), J. H. Mozley (1934; etc.), K. Scott (1934), R. J. Getty (1936), A. Rostagni (1952), A. Kurfess (1955), V. Ussani (1955), E. Wistrand (1956), E. Mary Smallwood (1962), G. Cambier (1969), ca să nu-i mai înșir și pe criticii cărții lui Ussani. Argumentele invocate în sprijinul diverselor păreri fiind variate și, mai ales, foarte numeroase, nu pot decît să rezum concluziile lui Johnny Strand, chiar dacă eu nu sînt întru totul de acord cu el: proemiul e adresat numai lui Vespasian și scris sub domnia acestuia; *Institutio oratoria* a lui Quintilian (care, precum se știe, ne furnizează unica informație asupra lui Valerius Flaccus) a fost publicată în anul 95; *Argonauticele* au fost alcătuite între anii 75 (sau 76) și 85, pasajul 3, 208 sq. fiind anterior erupției din anul 79 a Vezuviului,

sfișritul cărții a treia și poate și începutul celei următoare datînd chiar din anul erupției; poetul a murit înainte de a-și duce opera pînă la capăt.

Partea a treia a cărții (p. 39—128) ne readuce pe tărîmul nu mai puțin alunecos al criticii de text. Johnny Strand studiază aproape cincizeci de pasaje, din care mai mult de o treime provin din prima carte a *Argonauticelor*. Îndrăznesc să scriu că punctul general de vedere al autorului, principiul lui îmi este deosebit de plăcut: în mai mult de jumătate din cazuri, Strand pledează pentru înlăturarea unui mare număr de conjecturi, preconizînd întoarcerea, uneori după secole, la textul transmis de manuscrise. Problema se învrednicește, dar nu acum, de o dezbateră largă, pornind cel puțin de la N. Heinsius și R. Bentley și amintind „teribilul cuvînt” (Ernout) al lui Housman asupra criticilor conservatori, aci însă cred că ajunge să opunem conjeturoromaniilor un singur citat din Strand. E vorba de *Arg.*, 1, 755—756 (respect ortografia editorilor):

flagrantes aras vestemque nemusque sacerdos
praecipitat,

unde Strand menționează următoarele emendări: *flagrantique arae* Reuss; *vilttemque* (sic) *pecusque* Burmann (sic); *vestemque animumque* Eyssenhardt; *vestem vittasque* Wagner; *vestem vittamque* Reuss; *vestemque manumque* Koch și, în fine, „*vestem penusque* Baehrens, Madvig”, cu o ușoară incorectitudine, căci în textul lui Baehrens stă de fapt *uestemque nemusque*, iar în nota de la p. XXIV „755 ‘uestemque penusque sacerdos’ Maduigius” (*penus* are e scurt!). Dar iată cuvintele lui Johnny Strand (p. 75), care ar trebui reproduse cu litere roșii: „There is reason to believe here, as in several other cases, that the text is quite sound and just in need of close analysis and elucidation”. Și el analizează într-adevăr pasajul pe mai bine de cinci pagini dense, cu multe zeci de citate convingătoare de la Vergiliu pînă la Seruius și Paulinus din Périgueux, rezolvînd „considerabila problemă de interpretare” prin renunțarea la toate conjeturile propuse, dar înțelegînd prin *nemus* nu *silua*, ci *frondes ori rami frondosi*, ca în Statius, *Theb.*, 3, 113 (versurile din *Tebaida* sînt interpretate pentru prima dată corect de Lennart Håkanson).

Cred însă că mai pot menționa un exemplu (p. 114—115). La 6, 249, *sustulit* din manuscris e înlocuit cu *sustinet* de Francius, Heinsius, Schenkl, Baehrens, Langen, Bury, Mozley, Courtney (Strand omite să-l mai amintească și pe Kramer); „however, *sustulit* is no doubt sound, but it should be derived from *suffero* and not *tollo*!” Mai simplu — și mai persuasiv (corect? *Îndreptarul ortografic* ne învață că „persuasiune” se pronunță „-su-a-zi-u-”) — nici nu se putea; un asemenea sens al lui *suffero* nu lipsește din dicționare (Georges) și e întărit de Statius, *Theb.*, 8, 658: „there is reason to believe that this similarity is due to more than a mere contingency”; nu e de mirare că Statius e citat în cărticica lui Strand cu mult peste o sută de ori.

Dar învățatul suedez nu e un „tradiționalist” cu orice preț, ca Fustel de Coulanges, de pildă, ci el respectă (fără s-o spună) vechea poruncă a filologului clasic, „să nu te prosternezi în fața manuscriselor”. Strand ne prezintă vreo zece remarcabile conjecturi proprii. Le reproduce pe cele care mi se par total acceptabile (pornesc de la textul lui Courtney). La 3, 439—440 *partim... partim* (Courtney): *raptim... pariter* (Strand); 6, 186 *erigit: exigit*; 499 *invisa* la Courtney, dar *inissa* în manuscris: Strand propune *inlusa*; 7, 357 + *ponti* + (așa în text; în aparat, avansează *sponle*): *peste* („could be rendered ‘suffering’ ‘agony’ or the like”, p. 124); 533 *care: cura*; 8, 68 *vimenque* (*crinem-* în manuscris): *animumque* mai degrabă decît *mentemque* („even if *animus* is a common word too, the combination *manus animumque* is bold and unexpected and may have caused the slip”, p. 128).

Încă trei observații.

La p. 72, Strand se ocupă de pasajul 2, 282—284, dar neglijează să noteze că (în versul 283) *accedere* e o emendare a ediției bologneze din 1474 (manuscrisele au *accendere*, păstrat de Courtney: „prorsus ridicule” remarcă Lemaire...) și că în același vers Courtney propune *furiis* în loc de *furtis*; deși Strand respinge pe bună dreptate majoritatea intervențiilor din noua ediție teubneriană (recunoscîndu-i însă, la p. 124, meritul de a fi revenit — pe urmele altor editori mai vechi! — în 7, 491 la lecțiunea manuscrisă), conjectura merita să fie menționată.

La p. 82—83, pentru versul 2, 324 (*tempora* manuscrisul și Lemaire, *corpora* Burman, *foedera* Markland și Courtney), Strand putea invoca în sprijinul formei transmise versul 8, 163 unde, în favoarea lui *tempora* din manuscris, s-ar putea renunța la conjeturile *pocula* (d’Orville), *tegmina* (Orelli), *tempea* (L. Müller), *te ioca* (Baehrens; ultimele două nu sînt înregistrate nici de Kramer, nici de Courtney). Pentru substituirea unui cuvînt dactilic, vezi Courtney, p. XLV, viii, a; s-ar mai putea propune, în 8, 163, *carmina*, *gaudia*, *munera*, ba chiar *ueller*, dar mai ales, preferabil din punct de vedere paleografic, *som(p)nia*.

În fine, la p. 88—89, privind versul 3, 199, n-aș crede că *opūs* e sprijinit de *abiit*, *impediit*, *impulerit*, *sanguis* și *subiit* (lungiri „legitime” le numește Kramer, p. XVIII, nota; aș adăuga aici pe *egō* din 8, 158, deși Kramer îl consideră suspect), cum nu poate apela nici la *gentior* (6, 305) și *breuius* (6, 571), pentru că ultimele două au cantitatea normală în codex Carrionis; ar rămîne, de partea lui *opūs*, cel mult *melūs* (2, 225, singular; 7, 242 pare corupt, cf. Courtney

ad 6, 152) și *saeuūs* (6, 152, citat cu semn de întrebare de Strand Insuși; Sudhaus face aici o corecție foarte ademenitoare, menținând vocala scurtă).

Cartea se încheie cu o bibliografie întinsă (p. 129—133), o listă a pasajelor discutate din punct de vedere critic ori exegetic (la cele din Valerius Flaccus se adaugă treisprezece locuri din alți autori, patru fiind chiar vergilienne) și un concis indice de materii și cuvinte. În bibliografie, a cărei ordine alfabetică a ieșit cam încurcată, nu găsim studiul lui W. Wolfgang Ehlers, *Untersuchungen zur handschriftlichen Überlieferung der Argonautica des C. Valerius Flaccus* (München, C. H. Beck, 1970, „Zetemata” Heft 52). Din ultimul indice subliniez construcția lui *damnare* cu dativ, ablativ ori cu *in* și acuzativ, apoi „cuvintele-cheie” ale lui Valerius, *fama* și *gloria* (în text, p. 50, se mai enumeră *labores*, *pericula* și *decus*), pentru care putea fi amintit studiul *Key-words and poetic themes in Propertius and Tibullus* de L. Delatte (*Revue de l'Organisation internationale pour l'Étude des Langues anciennes par Ordinateur*, 1967, nr. 3, p. 31—79); acum avem și *A Study of the Vocabulary of Vergil's Eclogues* (în aceeași revistă, 1973, nr. 3, p. 1—24) al lui E. D. Kollmann.

Lucrarea lui Johnny Strand, prea modest intitulată, mi se pare întru totul meritorie și deosebit de valoroasă. Îndrăgostit de *Argonautice* (chiar dacă nu va fi crezând că soții lui Iason au apucat în rătăcirile lor să vadă și fărmiurile Suediei, cum socotea acum aproape trei veacuri un compatriot al lui, faimosul O. Rudbeck), autorul — cum am spus mai demult — ne-ar putea oferi peste nu prea îndelungă vreme o excelentă ediție, poate comentată, a lui Valerius Flaccus.

Traian Costa

W. F. WYATT Jr., *The Greek Prothetic Vowel*. Case Western Reserve University, 1972, XVIII+125 p. (Philological Monographs of the American Philological Association, 31)

A scrie o carte despre vocala protetică în greacă este, fără îndoială, o dovadă de curaj, fiindcă apariția acestei vocale este una dintre problemele care nu par să comporte o soluție simplă și coerentă. Cel care abordează studiul vocalei protetice grecești întâlnește contradicții la tot pasul: 1) în unele exemple, proteza apare ca un fenomen vechi, de dată indo-europeană, atestat și în armeană sau albaneză, în altele, ea pare un fenomen recent, limitat la câteva dintre dialectele grecești; 2) același radical, uneori chiar același cuvânt, este cunoscut și prin forme cu proteză, și prin forme fără proteză; 3) timbrul vocalei protetice este uneori *a*, alteori *e* sau *o*; 4) în unele cazuri, vocala inițială este cu siguranță protetică, în altele, în schimb, ea poate continua un preverb *i.-e.* *e* sau *o*, un *á-* privativ sau copulativ, ori elementul *i.-e.* *sm-*, reprezentat în greacă de *á-* (sau de *ǎ-*, cînd analogia generalizează forma fără aspirație). Aceste fapte sugerează dificultățile inevitabil legate de orice încercare de a defini condițiile în care apare vocala protetică, lăsînd totodată impresia că proteza este un fenomen marginal, mai mult sau mai puțin aleatoriu, o amenințare discretă pentru principiul regularității schimbărilor fonetice (vezi p. 1).

W. F. Wyatt a ajuns la studiul vocalei protetice pe o cale ocolită: analizînd, în ultimii ani, argumentele care justifică teoria laringală, el a căpătat convingerea că această teorie nu stă pe o bază destul de solidă și a început să elaboreze soluții noi pentru câteva dintre problemele care păreau să ceară intervenția laringalelor. Astfel, în 1969 și în 1970, el a publicat două monografii în care excludea fonemele laringale și din versificația homerică, și din explicațiile privind originea lui */a/* *i.-e.* Monografia care face obiectul acestei prezentări constituie cea mai recentă și poate ultima etapă din campania întreprinsă de W. F. Wyatt împotriva consoanelor laringale (vezi p. V—VI). La drept vorbind, ea nu se referă decât la unul dintre aspectele minore ale teoriei laringale și în nici un caz nu poate infirma valabilitatea teoriei în ansamblu. Scopul pe care-l urmărește este mai modest: autorul își propune să dovedească, în același timp, că apariția unor vocale protetice în greacă nu presupune existența unor consoane laringale în indo-europeana comună și că dezvoltarea protezei este un fenomen fonetic regulat, determinat de legi precise. Pentru W. F. Wyatt, vocala protetică a apărut în greacă (și numai în greacă), ca rezultat al unor reguli fonologice specifice limbii grecești (p. 9). Teoria lui se bazează pe o dublă limitare a materialului studiat: 1) fenomenul protezei vocale este analizat numai în cadrul limbii grecești, corespondențele cu armeană sau cu albaneză nefiind luate în discuție, 2) singurul grup de exemple analizat este cel al radicalelor care încep cu */r l m n y w/*. Consoanele */r/* și */y/* constituie o clasă aparte, */r/* fiindcă este întotdeauna precedat de proteză, */y/* fiindcă n-o admite niciodată. Ambele sînt discutate într-un capitol separat, la sfîrșitul cărții. Vocalele care apar ocazional înainte de *στ-* sau *χθ-* (*ἀστεροπή* față de *στεροπή* sau *ἀστήρ* față de lat. *stella*; *ἔχθές* față de *χθές* sau *ἰχθύς* față de arm. *yukn*), deși sînt recunoscute ca protetice, nu sînt examinate în această monografie (v. p. 2).